

Janez Kolenc
**ANTROPOLOŠKI
PRISTOP K
POLITIČNI
KULTURI:
PRIMER
SLOVENIJE**

263-292

PEDAGOŠKI INŠTITUT
GERBIČEVA 62
SI-1000 LJUBLJANA

::POVZETEK

DOSEDANJE RAZISKOVANJE POLITIČNE KULTURE v Sloveniji je pokazalo, da prevladujejo tradicionalni vzorci političnega delovanja in so zaradi tega norme politične kulture še vedno in pretežno objektivno determinirane. Nadaljnje ohranjanje takšnega tradicionalnega načina družbenega in političnega delovanja in komuniciranja, ki močno vpliva na način družbenega in političnega odločanja, lahko tudi v prihodnosti odločilno vpliva na niz najpomembnejših političnih odločitev, ki jih bo potrebno sprejeti na nacionalni ravni. Rezultati opazovanja vseh treh razsežnosti politične kulture kažejo, da v Sloveniji skokovito narašča družbena kompleksnost, posebno še v prehodnem obdobju, kar prispeva k nadaljnjemu naraščanju nestabilnosti političnega sistema. Takšna nestabilnost predstavlja objektivno oviro za njegovo konsolidacijo in demokratizacijo, saj bi le na osnovi konsolidacije političnega sistema lahko narasla tudi specifična vloga in pomen subjektivnih dejavnikov politične kulture. Nekatere značilne poteze racionalizacije in modernizacije političnega sistema, ki sem jih razkril v analizi, bi se lahko razvile še bolj, če jih pri tem ne bi ovirali prevladujoči kompetitivni vzorec razreševanja konfliktov, naraščajoča vloga družbenega in političnega nasilja, antagonistično razmerje med interesi kapitala in interesi dela, zelo nizka legitimnost demokracije ter neizkušeno in ne preveč aktivno volilno telo.

Ključne besede: politična kultura, Slovenija, časovne vrste, antropologija, demokracija, družbeni nemiri, demonstracije, državljanska kultura

ABSTRACT**ANTHROPOLOGICAL APPROACH TO THE PROBLEM OF POLITICAL CULTURE: SLOVENIAN CASE**

Research to date into political culture in Slovenia has shown that traditional patterns of political action dominate, and the norms of political culture are still mainly objectively determined. Continuing to retain such traditional forms of social and political action and communication, which strongly influence the social and political decision-making process, can crucially influence a series of the most important political decisions that will need to be taken on the national level. The results of the three dimensions of political culture (subjective, social and objective) show that social complexity has been increasing rapidly, particularly during the transitional period. This contributes to the ongoing increase of instability in the political system and as such represents an objective obstacle to its consolidation

and democratisation. The specific role and importance of subjective factors of political culture could only increase on the basis of consolidation of the political system. Finally, some significant features of rationalisation and modernisation of the political system, which have been revealed in my analysis, could be developed even more if they were not obstructed by the existing competitive pattern of conflict resolution, increasing role of social and political violence, the antagonism between the interests of capital and the interests of labour, the very low legitimacy of democracy, and inexperienced and insufficiently active voters.

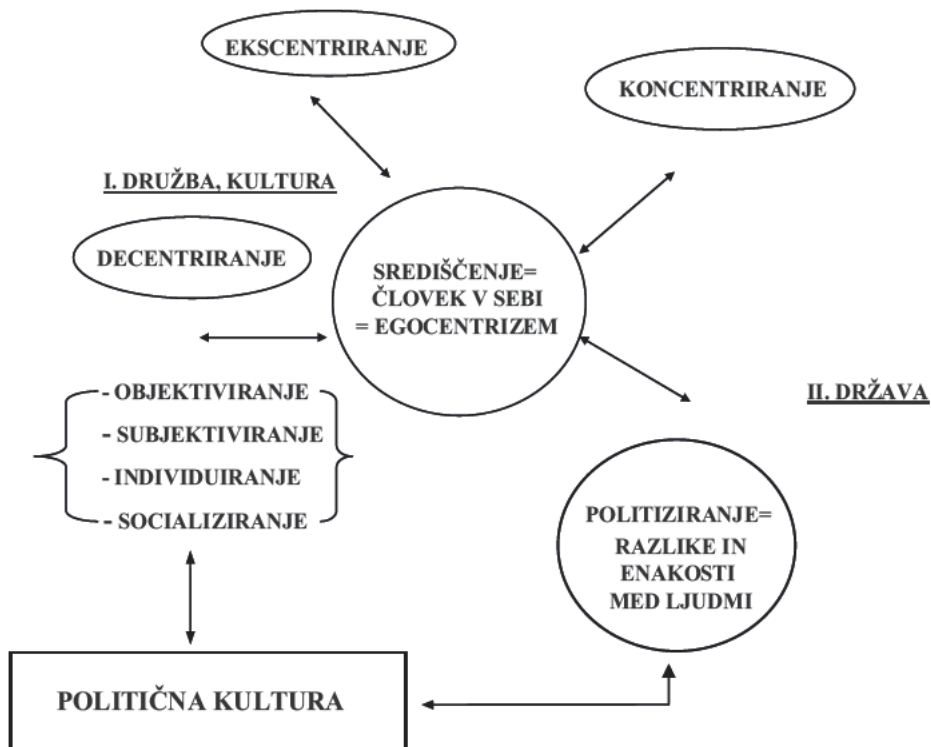
Keywords: political culture, Slovenia, time series, anthropology, democracy, riots, demonstrations, civic culture Prispevek ni bil oddan v objavo drugje v identični ali podobni obliki, niti ne bo v prvih treh mesecih po oddaji na uredništvo časopisa *Anthropos*.

::1. UVOD

Najširši antropološki okvir razpravljanja, ki je potreben pri preučevanju politične kulture in demokracije (Južnič, 1994), nas zavezuje trditvi, da sta socializacija - nastajanje, učenje in prenašanje določenega družbenega načina življenja ter inkulturacija - nastajanje in prenašanje navad, običajev in vrednot določene kulture, nastali prej, preden sta se oblikovala pojma socializacije in inkulturacije. Možno je trditi, da takšna ugotovitev o naknadnosti spoznavanja velja za vse družbene in naravne fenomene. Znanstvena spoznanja o njih praviloma nastajajo šele potem, ko je nek družben ali naraven pojav nastal in se je človeku dolgo kazal kot nerazrešeno vprašanje ali problem. Sama logika znanstvenega raziskovanja, ki je proizvod novoveške filozofije in modernega pogleda na svet, nas uči, da ni mogoče vnaprej predpostavljati nikakršne znanstvene resnice o predmetni resničnosti, s katero se ukvarjamo. V tem, da se pojav in bistvo nekega pojava nikdar ne prekrivata, da vedno obstaja razlika med tem, kar hočemo spoznati, in spoznanjem samim, da si subjekt in objekt znanstvenega spoznavanja nikoli nista enaka; v tem je zajet tudi razlog za nastanek znanosti same. Človek je hkrati subjekt in objekt spoznavanj. Dvojnost oz. dialektičnost tega posebnega položaja je razvidna v zavedanju, da smo ljudje tako del predmetne resničnosti, kot tudi del simbolne resničnosti, simbolnega in predmetnega univerzuma (Piaget, 1973 : 179).

Potemtakem je zahteva, ki jo pred nas postavlja novoveška misel, da nas postavlja pred vprašanje, ali je znanstveno spoznanje sploh možno in če je, na kakšen način je možno in kakšna je znanstveno spoznana resnica o družbi in o družbenih pojavih. Pojav oz. predmet, ki ga spoznavamo z znanstvenimi

metodami, je v tem primeru kar družba in človek sam, posledično pa tudi znanost o družbi in ljudeh, kolikor so znanstvena spoznanja o družbi tudi sama predmet antropološke znanosti in del znanstvene resnice o človeku kot družbenem, kulturnem in naravnem pojavu. V tem pogledu predstavljam globalni raziskovalni model, ki izhaja iz antropološke konceptualizacije odnosov med posameznikom, družbo in kulturo.

Slika 1: Raziskovalni model: človek v središču vs. polis, communis, socius

Tu prikazujem razliko med socialno in politično dejavnostjo. Če je vir socialne dejavnosti drugi (lat. socius), je vir politične dejavnosti skupnost (gr. politeia, lat. communis). Teoretično gledano gre pri tem za poudarjanje razlike med sposobnostjo človekovega decentriranega upravljanja s stvarmi, s sabo in z dosežki ter sposobnostjo njegovega decentriranega oz. intersubjektivnega, torej socialnega razumevanja stvari, sebe in dosežkov.

::2. DEFINICIJA PROBLEMA

Vsaka znanstvena disciplina drugače definira človeka-posameznika kot predmet in sebe, kot metodo spoznavanja. Antropološka znanost, za kakršno

se zavzemam, definira človeka kot naravno, družbeno in kulturno bitje, pri čemer se je moč strinjati z Juergenom Habermasom (Habermas, 1985: 20), ki pravi, da je naloga sociologije in kulturne antropologije, da raziščeta vse pojavne oblike družbenega delovanja in ne samo ta ali oni vidik smotrnega delovanja. Sociologija mora raziskati tudi vse oblike simbolnega delovanja in vse strukture življenjskega sveta (nem. Lebenswelt).

::Strukture življenjskega sveta

Na makro, mezo in mikro ravni antropološke analize, če se tega raziskovanja lotevamo z empiričnimi metodami in podatki, je pomembna "spremenljivka" tudi status oz. domet teorije, s katero pojasnjujemo družbeno dogajanje. Tu podajam pregled nekaterih najvplivnejših teorij o političnih, kulturnih in družbenih spremembah in se na tej osnovi nagibam k empirično osnovani teoriji spremljanja družbenih sprememb z metodo socialnih in političnih indikatorjev (Habermas, 1985; Berg-Schlosser, 1996, Flora, 1983/1987; Jodice, Taylor, 1983).

Juergen Habermas (Habermas, 1985) izpostavlja jezikovno delovanje - govorna dejanja - kot medij racionalne komunikacije. Jezikovno delovanje predstavlja sredstvo, ki strukturira, restrukturira, destrukturira in tudi konstruira ter konstituira življenjske strukture dane družbe. Jezik pa je tudi sredstvo za koordiniranje družbenega delovanja in z njegovo analizo lahko razkrivamo racionalizacijski potencial družbe. Ta se lahko kaže v smiselnem oz. nesmiselnem delovanju v okviru življenjskega sveta neke družbe. Le avtonomni akterji so zmožni smiselnega delovanja in s tem tudi proizvajanja družbenosti in demokratičnosti. Družbeno komuniciranje, ki je vir in podlaga demokratičnih družbenih procesov, je torej napor posameznikov, da po eni strani ohranjajo in razvijajo individualnost, po drugi strani pa ustvarjajo družbo.

Odnos med "kritično teorijo družbe" in "teorijo socialnih sistemov" mi predstavlja okvir za odpiranje analitičnih vprašanj, hkrati pa tudi za teoretično izhodišče in uvod v razpravljanje o socializacijski znanosti oz. genezi raziskovalnega koncepta politične kulture in pojasnjevalne moči raziskovalnega koncepta pri raziskovanju demokracije. Izhodišče, kjer teorija komunikativnega delovanja Juergena Habermasa zastopa "paradigmo posameznika" in splošna teorija socialnih sistemov Niklasa Luhmanna zastopa "paradigmo družbe", utemeljujem tudi s prevladujočo prisotnostjo enega in drugega pristopa v dosedanjem raziskovanju politične kulture. Splošno lahko torej ta raziskovalna prizadevanja ločimo na sistemsko-teoretični pristop k raziskovanju politične kulture in na družbeno-kritični oz. kritično-teoretični pristop k temu raziskovanju. V raziskovalnih poročilih prevladuje sistemsko-teoretični pristop, ki s

sodobno empirično raziskovalno metodologijo uvaja v raziskovanje zapletene kvantitativne metode in interakcijske raziskovalne modele z neštetimi odvisnimi, intervenirajočimi in neodvisnimi spremenljivkami.

Če se sistemsko-teoretični pristop, katerega glavni predstavnik je Niklas Luhmann, ob široki razprostranjenosti v raziskovanju, bori tudi za prevlado v teoriji in poskuša postati "ena in edina znanost o družbi", je v tem oziru kritični pristop manj ambiciozen in bolj odprt za medsebojno kritiko. Na primeru teorije komunikativnega delovanja Juergena Habermasa je odprtost tega pristopa še posebej razvidna, saj ne daje končnih sodb o družbeni znatnosti, ampak si prizadeva za določitev njenih kritičnih meril.

::Sistemsko-teoretični pristop

je v raziskovanju politične kulture najbolj pogost in se je zaradi velikega števila spremenljivk, ki jih uvaja v raziskovanje, razvijal vzporedno z razvojem sodobnih empiričnih metod raziskovanja v družboslovju. Raziskovalci politične kulture, ki se poslužujejo sistemske teorije, se navadno sklicujejo na posamezne sistemske teoretike in svojih teoretičnih predpostavk ne utemljujejo posebej. To je nasploh značilnost sodobnih študij, ki raziskujejo politiko oz. fenomene povezave s političnim, kot ugotavlja Karl Deutsch.¹ Med raziskovalci, ki se poslužujejo sistemske teorije, je gotovo najpomembnejši David Easton², ki je sistemsko-teoretični pristop v raziskovanju politike najbolj razvil.

V skladu s pojmovnim aparatom sistemske teorije je politični sistem definiriral takole:

"Politični sistem lahko identificiramo kot mrežo interakcij, ki je izločena iz totalitete družbenega delovanja, skozi katero se vrednote v družbi avtoritativno alocirajo. Osebe, ki so vključene v procese teh interakcij, so nosilci političnih vlog in jih generično označujemo kot pripadnike družbe".

(...) "... preučevanje temeljnih procesov preko katerih se ohranja politični sistem,

¹Gre za disciplino, ki je znotraj politologije pravzaprav najmlajša in sicer za politično sociologijo. Raziskovanje socializacijskih procesov kot sestavine politične kulture se je uveljavilo predvsem po letu 1963 (Almond, Verba, 1963, 1980). Uporaba tega koncepta v politologiji se je navezovala na tisti del hitro razvijajočega se družboslovnega raziskovanja, ki se je v začetku petdesetih let tako v ZDA kot v Nemčiji še opisovalo kot raziskovanje "narodnega značaja" oziroma "duha časa" (nem. Zeitgeist, Karl Jaspers, 1979). John Kincaid npr. navaja, da je v politologiji prišlo do uporabe pojma politične kulture že v delu Sidneya in Beatrice Webb: Soviet Communism: A New Civilization", v letu 1936, ki je bila uradno naročena s strani tedanje sovjetske oblasti. Cilj raziskovanja je bil, kako oblikovati mnenja in značaje ljudi, da bi ustrezali izgradnji sovjetskega modela komunistične družbe. (John Kincaid, Political Cultures of the American Compound Republic. Publius, 10 (1980) 2, str. 1-17) in isti: Political Culture and the Quality of Urban Life. Publius, 10 (1980) 2, str. 89-109).

²Easton, 1965 : 37

ne glede na obliko in osnovo na kateri temelji, kot sistem obnašanja, je cilj raziskovanja, tako v stabilni družbi kot v družbi sprememb”. (Easton, 1965 : 34).

Temu ustrezno Easton definira tudi posamezne strukture in funkcije političnega sistema, in sicer:

1. **Politični sistem** definira kot strukturirano celoto, katerega osnovna funkcija je, da “avtoritativno prerazporeja obstoječe vrednote v družbi” in tako posameznikom odvzema vrednote, ki jih že posedujejo ter jih preoblikuje. Nadalje pa deluje kot sistem, ki selekcionira dostopnost do vrednot in tako varuje ene in diskriminira druge glede na najvišjo vrednoto, to je stabilnost in ravnotežje sistema oz. kakšno drugo tabuizirano najvišjo vrednoto - npr. spoštovanje religioznih pravil in ritualov, kar se dogaja v političnih sistemih, ki se utemeljujejo npr. v koranu ali v bibliji.
2. **Okolje** političnega sistema, ki ga tvorijo drugi družbeni podsistemi, kot so: kulturni, ekonomski, izobraževalni ... V skladu s pojmovnim aparatom systemske teorije Easton definira tudi meje med sistemom in okoljem na osnovi naslednjih kriterijev. To so:
 - a) stopnja razlikovanja političnih vlog in aktivnosti od drugovrstnih vlog v celotnem sistemu;
 - b) občutek notranje solidarnosti in kohezivnosti nosilcev političnih vlog, ki se tako oblikujejo v posebne socialne skupine;
 - c) oblikovanje posebnega systemskega tipa odnosov znotraj istih političnih skupin, skozi procese selekcije in kvalifikacije odnosov med delci sistema;
 - d) selekcija in rekrutacija nosilcev političnih vlog.
3. **Systemska kompleksnost** oz. dinamiko sistema, ki se deli na spremembe v sistemu in na spremembe v okolju, ki vplivajo na razvoj sistema.
4. **Povratni vpliv** med celoto in deli političnega sistema.

V sicer nereflektiranem jeziku systemske teorije Easton definira politični sistem kot dinamičen, ne pa tudi samoreferencialen sistem v Luhmannovem pomenu besede:

“... politično življenje je kot omejena in samostojna vsota interakcij vključeno in obkroženo z drugimi socialnimi sistemi, katerih vplivu je stalno izpostavljeno. Če želi trajati dalj časa, mora politični sistem posedovati adekvaten spomin o svojem prejšnjem obstajanju in se usposobiti za odkrivanje sredstev za reguliranje svojega bodočega delovanja. Regulacija lahko pomeni zahtevo po adaptaciji na spremembe v okolju, ali pa vključuje napore, da se stari cilji modificirajo ali pa celovito spremene.

V takšnih situacijah pa preprosta adaptacija ni zadostna. Da bi se sistem

lahko ohranjal, se mora usposobiti za transformacijo svoje notranje strukture in odnosov v njej.” (Easton, 1965 : 25).

Terminologijo systemske teorije, ki govori o interakciji med sistemom in okoljem, Easton spremeni v interakcijo med inputom in outputom sistema. Po Eastonu so zahteve do političnega sistema v osnovi politizirane želje, preference in mnenja pripadnikov določenega političnega sistema, ki jih deli na zahteve po alokaciji dobrin in uslug, zahteve po regulaciji obnašanja v sistemu, zahteve po regulaciji politične participacije in zahteve po regulaciji političnega komuniciranja in informiranja. Te zahteve se artikulirajo in agregirajo preko strukturnih mehanizmov političnih strank, interesnih skupin, skupin pritiska in množičnih medijev ter kulturnih mehanizmov, torej norm politične kulture.

V takšnem razlagalnem in raziskovalnem modelu je politična kultura definirana kot ena izmed funkcij sistema oz. političnega sistema, kot “...sestavni del celote strukturnih in kulturnih mehanizmov, katere osnovna funkcija je transformiranje artikuliranih in agregiranih zahtev pripadnikov družbe v politične zahteve”.³ S tem, ko politični kulturi pripiše systemsko funkcijo, popolnoma odvisno od ciljev določenega političnega sistema, Easton sklene:

“Anatomija procesov politične artikulacije in agregacije interesov v okviru političnega sistema potrjuje, da imajo tiste želje, interesi in potrebe, ki so kongruentne z normami politične kulture, veliko večje možnosti, da se politično izrazijo, kot pa tiste zahteve, pri katerih ta kongruenca ne obstaja”. (Easton, 1965 : 100).

Politična kultura je potemtakem razumljena kot regulator želja, interesov, hotenj in vseh subjektivnih zahtev, torej notranjih smiselnih zvez akterjev družbenega delovanja. Je skratka le sestavina družbenega in političnega sistema. Tisti družbeni akterji, ki niso “ustrezno politično kultivirani”, so že vnaprej onemogočeni politično artikulirati svoje interese in so s tem politično-kulturno disfunkcionalni. V tem smislu predstavljeni model v slogu systemsko-teoretičnih postavk Talcotta Parsonsa (Parsons, 1956, 1959) predmenzionira pomembnost kulture v odnosu do politike v obdelavi sintagme politična kultura, ter politični kulturi pripiše mesto, ki ji v analizi družbe ne pripada, namreč mesto institucionalizirane vrednostne sfere.

Čeprav je politična kultura gotovo neodvisna spremenljivka - determinanta, in celo konstanta - določenega političnega sistema, je ne moremo formalizirati kot institucije ali reducirati na funkcijo sistema. Izraženo z jezikom systemske teorije je politična kultura determinanta, katere mesto se nahaja bolj v okolju

³Easton, 1965 : 36

kot pa v sistemu, pri čemer nam okolje predstavlja tudi družbeno- zgodovinske okoliščine oz. resničnost, v kateri se vsak sistem nahaja. V okviru systemskega pristopa je sicer možno iskati odgovore na vprašanja, kot so:

- zakaj se določene politične odločitve v nekaterih kulturnih okoljih lažje sprejemajo in hitreje uveljavljajo v drugih pa ne;
- zakaj se določene politične alternative težko izrazijo ali pa se sploh ne morejo;
- zakaj se določeni interesi ne morejo artikulirati;
- zakaj lahko nekatere določene politične institucije zaživijo hitreje, druge pa težko...

Vendar to še ne pomeni, da ta pristop razrešuje vprašanje po tem, ali so določene kulture oz. okolja manj kulturna od drugih oz. ali so določene politične kulture manj "politično-kulturne" od drugih. Takšne sklepe pa implicira in predpostavlja systemski raziskovalni model in sili v hierarhično vrednotenje (političnih) kultur glede na izpostavljeni kriterij stabilnosti in ravnotežje sistema.

::Kritično-teoretični pristop

Tematiziranje in teoretično utemeljevanje raziskovanja politične kulture in demokracije je podvrženo mnogim teoretičnim in ideološkim kontroverzam, kakršna je tudi med Habermasom in Luhmannom. "Znanost o socializaciji" bremenijo številna protislovja, ki se začenjajo že z vprašanjem o tem, kaj sploh je socializacija, kaj sploh je "družba", kakšna je vloga posameznikov v družbi, kako definirati družbeni odnos ... Odprta so vprašanja o tem, v čigavem imenu in s kakšnim ciljem raziskujemo in navsezadnje, kaj je predmet in kakšne so metode raziskovanja. Teoretični spori še vedno vodijo k različnim empirično izvedbenim modelom in dajejo različne znanstvene rezultate.

Pri identifikaciji socializacije-inkulturacije in politične socializacije kot predmeta raziskovanja gre še posebej za problematiziranje takšne zasnove, ki jo je razvijala politologija, kjer se je vprašanje socializacije uvedlo v raziskovanje šele z razvojem koncepta politične kulture.⁴ Toliko bolj politološko raziskovanje socializacije bremenijo zamudništvo pri tem raziskovanju, ker se je samo raziskovanje pričelo iz znanstveno in ideološko dvomljivih pobud in nagibov. V sedemdesetih in osemdesetih letih dvajsetega stoletja so bile posebej ostre teoretične razprave v Nemčiji, kamor se je koncept v svoji prvotni "ameriški" zasnovi tako rekoč presadil.

⁴Gabriel Almond (1980) : The Intellectual History of the Civic Culture Concept. V.: Almond, Verba: The Civic Culture Revisited. Boston.

V okviru kritično-teoretičnega pristopa obstaja več raziskovalnih usmeritev, ki se opirajo na to ali ono tradicijo v zgodovini politične misli in filozofije. Temu ustrezno tudi različno definirajo raziskovalno področje po obsegu in vsebini ali pa mu s kritiko logično-filozofskih predpostavk, na katerih je utemeljen koncept politične kulture, odvzemajo vsakršno znanstveno vrednost. Poenostavljeno povedano, gre za razlike pri definiranju obsega in vsebine osnovnih pojmov kulture in politike ter njihovih medsebojnih povezav v zasnovi določene raziskovalne strategije. Tako nastaja:

1. konceptualna kritika, ki razkriva zgodovinsko ozadje nastanka koncepta in mu pripisuje ideološki izvor, kamor spada tudi del marksistične kritike;
2. liberalna kritika, z očitkom teoretičnega primanjkljaja, ki ga ima koncept politične kulture, ko definira demokratični politični sistem.⁵;
3. bazično-demokratska kritika, z očitkom metodoloških primanjkljajev koncepta;
4. radikalno-kritičen pristop z očitkom istih pomanjkljivosti;
5. kritično teoretičen pristop k analizi družbe s poskusom revizije in redefinicije koncepta.

Da pa bi te poskuse zavračanja ali redefiniranja koncepta kritično preverjali, moramo upoštevati stalno razvijanje koncepta in njegovo znanstveno izpopolnjevanje, ki ga vseskozi opravlja predvsem Gabriel Almond.⁶ Skupna značilnost kritično-teoretičnega pristopa je trditev, da se raziskovalni koncept politične kulture prikazuje kot "vrednotno nevtralen" in je s svojo "sistemsko-teoretično zasnovanostjo" ideološko povsem razbremenjen.

::Demokratsko-kritični pristop

Demokratsko-kritični pristop⁷ je najbližji obzorju Habermasove teorije komunikativnega delovanja, ki jo uvajam kot obrazložiten teoretični okvir tega besedila. Koncept politične kulture poskuša dopolniti in ga redefinirati. Ne sprejema ga v njegovi pozitivistično-racionalistični izvedbi, ki teži k perfekcionizmu strukturalistično-funkcionalistične systemske teorije, poudarja

⁵Liberalna kritika se opira na idejno-zgodovinsko tradicijo liberalnih konceptov v politični filozofiji od Aristotela preko Johna Locka in Montesquieuja do Johna Stuarda Milla, do danes. Predstavnica te usmeritve je Carol Pateman (Pateman, 1980 : 57-102).

⁶G. Almond, S. Verba (1980): *The Civic Culture Revisited*, Boston. Še posebej pa v tej zvezi opozarjam na članek Gabriela Almonda: *Separate Tabela*. PS: *Political Science and Politics* 21 (Fall 1988): 828-841.

⁷Bazično-demokratska kritika se navezuje na politično filozofijo Jeana-Jacquesa Rousseauja (1712-1778) predvsem v pojmovanju sodobne države po načelu, da je vir in temelj vsake družbene pravičnosti suverena in svobodna meščanska država, organizirana kot občja volja (francosko: *volonte general*), ki ni identična z voljo vseh (francosko: *volonte de tous*). Predstavniki te usmeritve je Peter Reichel (1980): *Politische Kultur - mehr als ein Schlagwort? Anmerkungen zu einem Komplexen Gegenstand und fragwuerdigen Begriff*, *Politische Vierteljahresschrift*, 21, 4.

pa, da se mora raziskovanje usmeriti tako v poglobitev njegove **normativno-teoretične**, kot tudi v njegove **spoznavno-teoretične razsežnosti**. Navsezadnje že sam fenomen politike v svoji empirični pojavnosti obsega tako eno kot drugo razsežnost.

Raziskovalci se zavzemajo za hermenevitično⁸ zasnovo analitičnega modela, na osnovi katerega potem lahko empirično raziskujemo tako konkretne pojavne oblike, kot tudi tipološko in vsebinsko različnost političnih kultur, hkrati pa tudi vse političnokulturne procese, ki potekajo v dani družbi. S teoretično natančnejšim definiranjem normativne razsežnosti pojmov, tako po obsegu kot po vsebini, si raziskovanje odpira možnosti mednarodnih oz. interkulturnih primerjav in relativizacij etnocentrično oz. nacionalno omejenih rezultatov raziskovanja.

Posebno pomembni prispevki te usmeritve k izpopolnitvi koncepta politične kulture so naslednji teoretični in metodološki predlogi, ki jih predstavljam v nadaljevanju. Subjektivno razsežnost političnega fenomena moramo obravnavati kot komplementarno razsežnost socialnega sveta in kot podlago, ne pa kot samo rezultanto določenega političnega sistema. Teoretično vprašanje o tem, ali je subjektivna razsežnost politične kulture (verovanja, prepričanja, stališča, mnenja, sodbe o politiki) odvisna od družbene strukture ali pa jo opazujemo kot relativno neodvisen pojav, rešujemo na hermenevitični podlagi. Ali bomo opazovali "strukturo" in "kulturo" kot odvisni ali neodvisni spremenljivki, oziroma v kakšni povezavi ju bomo opazovali v empiričnem modelu, zavisi od hipotez, ki jih postavimo na osnovi teoretičnega modela, za katerega se odločimo na temelju eksplicitno navedenih teoretičnih virov in vsebin.

Dirk Berg-Schlosser⁹ v tem smislu razvija protifenomenološko prizadevanje, ki pristaja na enakovredno obravnavo vseh fenomenov v postavljenem raziskovalnem modelu, ne da bi se takšno obravnavo izrecno in posebej utemeljilo. Razkrije tri raziskovalne pristope, ki v strokovni literaturi obravnavajo razmerje med "družbeno strukturo" in "politično kulturo".

⁸Najenostavnejši primer za to, da se moramo fenomenov, povezanih s politiko, lotevati kar se da kompleksno, je pogosto vprašanje, ki ga postavljajo raziskovalci "udeležbe v politiki": Ali se nameravate naslednjo nedeljo udeležiti volitev ali ne? Če respondent odgovori pritrdilno, imamo kot podatek za analizo le subjektivno oceno. Potem pa je v nedeljo slabo vreme in se volitev ne udeleži. V vsakem primeru se izkaže, da je vprašljiva tako metoda kot zasnova tega raziskovanja. Zahteva po "hermenevitični zasnovi raziskovanja" pa je apel za večje upoštevanje teorije, tako pri zasnovi koncepta, kot pri interpretaciji empiričnih rezultatov. Zahteva se široka elaboracija teoretičnih virov, ki morajo postati sestavni del raziskovalnega koncepta in utemeljevati takšno ali drugačno raziskovalno strategijo z razdelavo hipotez, ki izvirajo iz eksplicitno navedenih teoretičnih virov in predpostavk. V tem smislu je hermenevitična analiza še posebej pomembna za primerjalno obravnavanje kultur oz. političnih kultur. (Giddens, 1989 : 165-170).

⁹Glej več o tem: Forum "Politische Kultur". pvs, 22 (1981) 1.

Prvi je konservativni pristop, ki ga Berg-Schlosser imenuje tudi "politično-kulturniški", ker predimenzionira pomen kulture glede na socialno strukturo. Kulturo obravnava kot determinanto politike. Dogmatski pristop obravnava odnos med družbeno strukturo in politično kulturo kot odnos med ekonomsko bazo in pravno-politično nadstavbo. Ekonomijo obravnava kot determinanto politike; Kritično-teoretični pristop obravnava odnos med "strukturo" in "kulturo" v komplementarnem razmerju¹⁰ 9). Iz zadnjega potem izhaja, da moramo raziskati tudi "posredujoče strukture oz. dejavnike" med civilno družbo in državo - strankarski sistem in organizirane interese. Potrebno pa je raziskati tudi značilnosti samega političnega sistema kot posredujoče spremenljivke v oblikovanju politične kulture, pa tudi v njem delujoče osebe - akterje družbenega življenja, katerih stališča in mnenja niso izključno "dirigirana" z vrednotami in cilji političnega sistema, pa tudi ne povsem determinirana s kulturnim in vrednotnim sistemom. Raziskovanje politične kulture zato usmerjam v razkrivanje družbene osnove - v delovanje akterjev civilne družbe, saj je samo to lahko vsebinski okvir za zgodovinsko-analitično, komparativno ali potencialno celo prognostično analizo politične kulture.

Vprašanje o ravnotežju in stabilnosti (t.i. homeostaze) določenega političnega sistema, ki je po vzoru sistemske teorije osrednje vprašanje Almondovega koncepta "political culture", postane s tem drugotnega pomena. Mesto politične kulture ni samo v okviru določenega sistema, oz. politična kultura ni samo ena od njegovih struktur in (dis)funkcij, marveč je določen tip družbenih odnosov, določen tip družbe, vir in podlaga za oblikovanje takšnega ali drugačnega političnega sistema in takšne ali drugačne politične kulture. Drugače povedano, določen tip družbenih odnosov določa takšen ali drugačen tip politike.

Razen tega, odgovora na zastavljeno vprašanje, ali stabilnost določenega političnega sistema zagotavlja takšno ali drugačno socialno strukturo in politično kulturo, ne moremo podati le na osnovi strukturalno-funkcionalne analize. Le-ta bi ugotavljala determinante, katere o(ne)mogočajo nemoteno delovanje političnega sistema. Odgovor na zastavljeno vprašanje je treba iskati tudi na osnovi normativno-teoretične analize, kjer moramo upoštevati izmerjeno stopnjo (ne)demokracije določenega političnega sistema.

¹⁰Komplementaren odnos med pojmovoma "subjektivni" in "socialni" svet je najbolj jasno predstavljen v Habermasovem teoretičnem modelu. V raziskovanju politične kulture pa se izraža v naslednji tezi: "(...) družbena zavest in njene oblike ter načini njenega oblikovanja ne izhajajo neposredno iz položaja posameznikov v proizvodnem procesu (op. p. niso le strukturalno določene), temveč moramo v raziskovanju spoznati mnoge posredujoče dejavnike med tem položajem in oblikovanjem zavesti". (Primerjaj: Diligenski G.(1980): Social Psychologie und Klassenbewusstsein der Arbeiterklasse in heutigen Kapitalismus, Frankfurt in Jerzy Wiatr (1980): The Civic Culture from Marxist Sociological Perspective, V: Almond, Verba, navedeno delo.

Nazadnje pa je potrebno opraviti tudi spoznavno-teoretično analizo, ki mora s ciljnimi hipotezami določiti domet teoretičnih posplošitev v konkretnem raziskovalnem modelu.

D. Berg-Schlosser se zato zavzema za takšno konceptualizacijo in empirično operacionalizacijo spremenljivk, ki bi bila pragmatično-induktivna. Izbrane spremenljivke zato v tem delu obravnavam kot univerzalne¹¹ in kot take omogočajo medkulturno primerjavo. Postavljene so v neposreden odnos do raziskovanega političnega sistema ter so potem tudi široko in natančno razdelane, njihova medsebojna razmerja pa so definirana v empiričnem raziskovalnem modelu. Iz takšne metodološke zahteve potem sledi tudi pomemben teoretični prispevek mojega pristopa. Zavzemam se za konsistentno povezanost med zgodovinskim, diahrono-vertikalnim raziskovanjem politične kulture in njenim časovno prisotnim, aktualnim, sinhrono-horizontalnim oz. komparativnim raziskovanjem.

::Kritična teorija družbe - teoretično-analitični modeli

Upoštevajoč Webrovo (Weber, 1972) razlikovanje pojavnih oblik zahodnjaškega racionalizma razlikujemo naslednje sestavine kulture: **1. kulturne vrednotne sfere** kot so, znanost in tehnika, umetnost in literatura, pravo in morala; **2. kulturne sisteme delovanja** kot npr. znanstvena podjetja, univerze in akademije, umetniška podjetja, ustanove za proizvodnjo in posredovanje in recepcijo umetnosti ter umetnostno kritiko, pravni sistem, pravosodje, znanstveno jurisprudenco, pravno javnost, religiozne skupnosti, ki žive na načelih etike z univerzalističnimi zahtevami; **3. centralne sisteme delovanja**, ki utrjujejo družbeno strukturo: kapitalistično gospodarstvo, moderno državo in malo družino; **4. osebni sistem** z dispozicijami za delovanje in vrednotnimi orientacijami, ki so tipične za metodični način življenja in njemu ustreznimi način oblikovanja subjekta. (Habermas, 1985 : 447-485) Habermas pravi, da so se samo zahodne družbe razvile do te mere, da so v procesih modernizacije njihove sestavine izgubile izhodiščno konstelacijo, tako da se lahko samoregulirajo skozi relativno avtonomne sfere gospodarstva, državne uprave itd.. Max Weber je v svojih delih to modernizacijo opisal kot družbeno racionalizacijo, v kateri so se kapitalistična podjetja vzpostavila na načelih racionalnega gospodarskega delovanja, moderna država pa na načelih racionalnega upravljanja. Obe sferi sta se torej vzpostavili na tipu smotrnega

¹¹Zahteva po univerzalnosti indikatorjev je pomembna kot razprava o razliki med univerzalno in partikularno racionalnostjo. Ne samo zaradi težav, ki nastajajo pri zbiranju empiričnih podatkov za analizo, temveč tudi zaradi različnih raziskovalnih strategij, ki lahko nastanejo na osnovi istih teoretičnih izhodišč. (Bajec, 1977 : 29).

delovanja. V zgoraj opisanem smislu Habermas loči naslednje pojavnne oblike zahodnega racionalizma v času novega veka:

Model 1- POJAVNE OBLIKE ZAHODNEGA RACIONALIZMA V ČASU NOVEGA VEKA				
	Kognitivne sestavine	Evaluativne sestavine		Ekspresivne sestavine
KULTURA	moderno naravoslovje	racionalno naravno pravo	protestantska etika	avtonomna kultura
	znanstvena podjetja (univerza, akademije, laboratoriji itd.)	pravniško izobraževanje	religiozne ustanove	umetniška podjetja
DRUŽBA	kapitalistično gospodarstvo	moderna oblika države	meščanska mala družina	
OSEBNOST	- dispozicije za delovanje in vrednostne orientacije - metodičen način življenja			kontrakturen stil življenja

Vir (1985): Habermas, str. 237

::3. HIPOTEZA

Človeška kultura in spoznanja o njej podlegajo zakonitostim stalnega spreminjanja, pri čemer celo sam pojem spremembe podleže spremenljivemu znanju. Znanstvena resnica je potemtakem nekaj, kar se nikoli ne da dokončno verificirati ali falsificirati in je tako podvržena nenehnemu preverjanju metod, procesa spoznavanja in veljavnosti spoznanja samega.

V znanosti o družbi in človeku se torej ne predpostavlja, da je možno dokončno spoznati objektivno stvarnost in njene zakonitosti, temveč se predpostavlja, da so tudi spoznanja sama del te resničnosti. (Popper, 1973) Potemtakem vsako spoznanje vedno ostaja vprašljivo in torej lahko funkcionira le kot kritikabilen sistem razlag (nem. Deutungssystem) (Habermas, 1985; Luhmann, 1984). Vendarle pa velja za družboslovno znanstveno raziskovanje splošno pravilo, namreč logika pogojevanja, po čemer se znanstveno razpravljanje loči od drugih vrst razpravljanja o družbi in v družbi. (Schutz, 1971 : 6, 45, 49-50) Razlikuje se predvsem po tem, da si izbira predmete, definira cilje in metode, oblikuje predpostavke in domet spoznavanja, še preden se pravzaprav lotimo raziskovanja na metodičen in sistematičen način.

Sistematičnost in načrtnost pri spoznavanju, metodični dvom oz. hipotetičnost, načelo preverljivosti in relativnosti vsakega znanstvenega spoznanja in izoblikovan izkustveni način mišljenja, ki je v odnosu do objektivne resničnosti

::4. METODA

Na osnovi hermenevtične metode sem opravil kritiko virov zato, da sem določil nacionalno-kulturno pogojen niz indikatorjev za ustrezno operacionalizacijo, formalizacijo in dimenzioniranje pojmov demokracije in politične kulture. Na tej osnovi sem jih primerjal z operacionalizacijo in nizom indikatorjev iz mednarodnih raziskav, ki že potekajo. Sistem nacionalnih indikatorjev sem kombiniral s sistemom interkulturnih indikatorjev tako, da je omogočena njihova izkustvena primerjava in preverljivo njihovo medsebojno učinkovanje v multivariatnem raziskovalnem prostoru.

Naslonil sem se na metodologijo znanstvenega raziskovanja, ki jo nekateri imenujejo dvojna hermenevtika (Giddens, 1989 : 165-170). Ta metodologija sledi znanstveni zahtevi po večjem upoštevanju teorije, tako pri zasnovi raziskovalnih konceptov kot pri gradnji empiričnih modelov in interpretaciji empiričnih rezultatov raziskovanja. Tu se zahteva široka elaboracija teoretičnih virov, ki morajo postati sestavni del raziskovalnega koncepta in utemeljevati takšno ali drugačno raziskovalno strategijo z razdelavo eksplicitno navedenih hipotez, ki izvirajo iz teoretičnih virov in predpostavk.

Hermenevtična metoda izhaja iz predpostavke, da je neko področje znanstvenega zanimanja mogoče brati kot odprto knjigo in da je človek bitje, v katerem sta že zajeta tako metoda kot tudi cilj spoznavanja. V tem smislu je vsako medkulturno raziskovanje hermenevtični problem, ki vključuje posredovanost vseh pomenskih okvirov kot najdoločnejše metodološko napotilo v raziskovanju. Takšno raziskovanje ne izključuje logične možnosti, npr. primerjanja veljavnosti teorije, da bolezen povzročajo klice, s teorijo, ki pravi, da bolezen lahko izženejo magični rituali. Ravno nasprotno, takšno razumevanje družbenih dejstev je nujni pogoj za to dialektično možnost. Hermenevtična metoda je zato še posebej pomembna za primerjalno obravnavanje kultur, kamor sodi tudi vsakršno obravnavanje politične kulture.

Metodološke postopke, s katerimi razkrivam značilnosti pojavov, ki jih raziskujem, pa lahko natančneje opišem takole: Zavzemam se za takšno konceptualizacijo in empirično operacionalizacijo spremenljivk, ki naj bo pragmatično-induktivna (Mill, 1843; Berg-Schlosser, 1996; Tilly, 1984; Przeworski, 1970; Teune, 1970...). Izbrane spremenljivke naj bodo čimbolj univerzalne in naj omogočajo medkulturno primerjavo. Takšno zahtevo po univerzalnosti indikatorjev je treba razumeti kot razpravo o razliki med univerzalno in partikularno racionalnostjo, ki nastaja ne samo zaradi težav, ki se pojavljajo pri zbiranju empiričnih podatkov za analizo, temveč tudi zaradi izbire različnih raziskovalnih strategij, ki lahko nastajajo na osnovi istih teoretičnih predpostavk in izhodišč. Tako lahko določen raziskovalec,

ki izhaja iz istih teoretičnih izhodišč, selekcionira relevantne variable povsem drugače, kot pa kak drug raziskovalec, z ozirom na definirani problem. Zato je opravljena karseda univerzalna selekcija in operacionalizacija spremenljivk na naslednjih osnovah:

1. kritična analiza temeljnih teoretičnih konceptov, pri čemer sem se odločil za aplikacijo Habermasove (Habermas, 1985) teorije komunikativnega delovanja
2. analiza že ugotovljenih empiričnih relacij med opazovanimi velikostmi oz. proporci raziskovanega pojava
3. kombiniranje obeh pristopov, pri čemer je odločala tudi “znanstvena intuicija” oziroma dolgoletno ukvarjanje s problemom, ki ga opazujem. (Bajec, 1977 : 29)

Izvedene empirične modele sem zato postavil v odnos do izbranega globalnega raziskovalnega modela in jih poskušal kar najbolj široko in natančno razdelati ter definirati posamezne prvine v njihovih medsebojnih multikavzalnih razmerjih. Zaradi metodološko odločilnega problema izbora spremenljivk sem razvil plodnejšo povezavo med spoznavno-teoretičnimi in kvantitativnimi metodami v raziskovanju in sicer:

1. z večjo teoretično in metodološko senzibilizacijo virov, kjer so za analizo pomembni tudi esejistični in zgodovinopisni viri;
2. z bolj natančno postavitvijo ciljnih hipotez, ki izhajajo iz hermenevitično razdelanih predpostavk oz. modelov in jih po drugi strani z uporabo kvantitativnih metod nadalje razdelujem oz. hipostaziram.

Od takšnih metodoloških zahtev sem se nadejal tudi pomembnejših metodološko-teoretičnih dosežkov, predvsem z uporabo različnih statističnih metod. Zavzemal sem se torej za konsistentno povezanost med zgodovinsko-sociološkim, diahrono-vertikalnim raziskovanjem in sinhrono-horizontalnim spremljanjem oz. komparativnim raziskovanjem, kjer je po mojem mnenju šele možno najti presečišča kakršnihkoli generalizacij na empiričnih osnovah.

::5. INSTRUMENTARIJ IN SPREMENLJIVKE

::Diahrono-vertikalno raziskovanje

Največ znanstveno raziskovalnega npora sem posvetil družbeni in zgodovinski določenosti procesov demokratizacije in politične inkulturacije - družbeno-zgodovinskimi okoliščinami, ki so oblikovale in oblikujejo politično kulturo, s poudarkom na analizi političnih, socialnih in kulturnih indikatorjev v Sloveniji. Tako sem raziskal pomen in vpliv velikih družbenih in zgodovinskih dogodkov, ki so se zasedrali v osebno, socialno, politično in narodno zavest v

Sloveniji in objektivno vplivajo na politično kulturo prebivalstva. Slovensko politično kulturo določajo tudi gospodarske krize in naravne katastrofe - nekako je to splošna razvojna zakonitost sodobnega sveta, ki vse bolj degradira naravna bogastva. Ekonomsko izkoriščanje pa prispeva k cikličnim krizam svetovnega kapitalističnega sistema. V obrambo narave se tudi v Sloveniji ustanavljajo politične stranke

Tako gospodarska politika kot gospodarski razvoj sta vplivna dejavnika politične inkulturacije, tako na posameznih razvojnih stopnjah kot tudi njegovih aktualnih pojavnih oblikah. To je naloga, ki še vedno zahteva posebno in dodatno interdisciplinarno raziskovanje in sodelovanje, v nekaterih potezah in obrisih sem jo predstavil v poglavju o socialnih dejavnikih, ki vplivajo na politično in državljansko kulturo. Dosedanje raziskovanje politične kulture v Sloveniji me je privedlo do sklepa, da je naš osebni, socialni, politični in narodni značaj bolj določen z objektivnimi zgodovinskimi okoliščinami kot pa z delovanjem subjektivnih agentov politične socializacije.

::Sinhrono-horizontalno raziskovanje

Vprašanja stratifikacijske in razredne strukture slovenske družbe sem obdelal v povezavi z oblikovanjem političnih strank in v tej zvezi tudi vpliv te strukture na politično kulturo. Pretežna določenost procesov, vsebin, oblik in učinkov politične socializacije in inkulturacije z objektivnimi dejavniki politične kulture podpira domnevo, da je v Sloveniji politična kultura v največji meri še vedno egocentrična in deluje kot nezavedna, iracionalna in residualna sestavina v sodobnih političnih procesih in spopadih.

Tabela 1: Definicija spremenljivk

(Časovne vrste 1953-1993)	Socialne reakcije
Definicija indikatorja	Ime indikatorja
Absolutne frekvence	- profil protestnih demonstracij
Absolutne frekvence	- profil družbenih nemirov
Absolutne frekvence	- profil oboroženih spopadov
Absolutne frekvence	- pogostost vladnih ukrepov
Absolutne frekvence	- pogostost ubojev zaradi domačega političnega nasilja
Absolutne frekvence	- pogostost zamenjav v vladnih ustanovah= stabilnost vlade
Absolutne frekvence	- regularne zamenjave vlad
Absolutne frekvence	- neregularne zamenjave vlad
Absolutne frekvence	- pogostost volitev

Takšno domnevo sem poskušal verificirati tudi s sprotnim spremljanjem dinamike kulturnih, ekonomskih, socialnih in političnih indikatorjev. Znanstveno raziskovanje je v tem pogledu tudi spoprijem z nezavednim oz. vsem tistim, kar objektivno določa naš položaj in delovanje. V tem smislu je mogoče označiti delovanje subjektivnih agentov politične socializacije v Sloveniji kot še posebej neustrezno in neučinkovito. (Več o tem: Kolenc, 1993: 173-238)

Emancipacijski in civilno-demokratski potencial agentov politične socializacije se v Sloveniji šele razvija, kar sem sinhrono razčlenil z analizo diskurza, analizo socialnih, političnih in kulturnih indikatorjev in s komparativno analizo v evropskih razsežnostih.

::6. REZULTATI

::Profil države Slovenije na osnovi časovnih vrst - socialne reakcije

Za kategorijo najpomembnejših političnih dogodkov v novejši nacionalni zgodovini sem oblikoval niz spremenljivk, ki kažejo na profil države, kakor je razviden iz analize časovnih vrst. Takšna klasifikacija in kvantifikacija političnih dogodkov nam nudi surov material sistemskih indikatorjev, ki merijo nacionalno sposobnost za reševanje konfliktov, stabilnost vladnih ustanov in razširjenost političnih svoboščin. Ta vzorec indikatorjev lahko evalviramo in primerjamo tudi s tistimi merami ekonomske produkcije ali socialne blaginje, ki nam dajo nek obči profil vsake posamezne države ali skupine držav.

World Handbook of Political and Social Indicators (World, 1983 : 176-199) definira devet indikatorjev, ki merijo spremembe v protestnem potencialu države, sankcioniranju in normiranju ter spremembah v vladi. Ti indikatorji nam kažejo dogodke, ki zadevajo proteste in vladne sankcije skozi čas in število "političnih" porazov dominantnih političnih osebnosti. Podobno nam kažejo krivulje sprememb v vladi. Podatki so agregirani na desetmesečnih osnovah, v obdobju zadnjih petinštiridesetih let.

Za dogodek smo šteli določeno fizično aktivnost v času in prostoru, ki se je pogosto pojavljala v časnikih. V bistvu je kvantifikacija poročil o političnih dogodkih iz časopisnih virov podobna metodi analize vsebine. Iskanje javnih zapisov zahteva oblikovanje frazeologije oz. tezavrov, ki opisujejo neko vrsto političnega vedenja, ki nas zanima. Šifrirali smo le dogodke s politično vsebino. S šifriranjem političnih dogodkov smo pričeli januarja 1993, s skupino študentov družboslovja v Salzburgu in Ljubljani. Šifriranje je potekalo do septembra 1993, ko smo začeli preverjati in čistiti podatke in to delo zaključili aprila 1994. V skladu z navodili v "World Handbook" (Jodice, Taylor, 1983: 8-15) smo proces šifriranja opravili z indeksom New York Timesa, kjer smo

po geografskem načelu iskali in označevali dogodke. Zapise dogodkov iz tega indeksa smo dopolnjevali s sekundarnimi viri, ki so dopolnjevali indeks z drugačno kombinacijo dogodkov ali pa so bili podatki v njih kompilirani iz nacionalnih časopisov. Te podatke smo črpali iz Keesing's Contemporary Archive, Archiv der Gegenwart, Current Digest of the Soviet Press in za obdobje po letu 1990 iz nacionalnih dnevnikov Delo, Dnevnik in Večer.

Tako urejene podatke smo analizirali z metodo časovnih vrst ter njihovo adekvatnost preverjali s terciarnimi in kvartarnimi viri - zgodovinopisnimi in družboslovnimi študijami (an. longitudinal case analysis). Posamezne profile obravnavam kot mere družbenih demokratičnih sprememb - kot tiste pomembne dejavnike, ki tvorijo objektivno razsežnost politične kulture v Sloveniji. Ti dogodki se sicer sprožijo s subjektivnimi in socialnim delovanjem, vendar to delovanje prerastejo in postanejo nekakšna "nespremenljiva", nujna in zakonita realnost, posebno še, če jih interpretiram kot indikatorje družbene in politične stabilnosti:

1. Najprej nam **profil protestnih demonstracij** (Glej: Grafikon I), ki indicira pretežno iracionalen, čeravno ne tudi zelo nasilen način upravljanja konfliktov, kaže, da ta način reševanja konfliktov v bližnji preteklosti - po letu 1945 - ni bil zelo pogost, vendar lahko v letu 1955 in posebno še v letih 1987 do 1990 opazimo naraščajočo krivuljo protestnih demonstracij v Sloveniji.
2. Podobno situacijo lahko zasledimo v Grafikonu II, kjer so bili **družbeni nemiri** način za reševanje družbenih in političnih napetosti in sporov. Zanimiva je ugotovitev, da pogostost teh dogodkov narašča v istih zgodovinskih obdobjih kot naraščajo tudi protestne demonstracije.
3. V obdobju od 1990 do 1993 (Glej: Grafikon III) so bili bolj pogosto izbrani **oboroženi spopadi** kot način reševanja političnih konfliktov. Ti dogodki predstavljajo nekaj objektivnega (nezaželenega) in povsem drugačnega od prejšnjih situacij v zadnjih petdesetih letih. To je hkrati tudi največja sprememba, ki jo zaznavamo, če opazujemo podatke retrospektivno.

Profil političnih porazov kaže, da bi ta spremenljivka lahko v prihodnosti močneje vplivala na situacijo v slovenski državi. Iz podatkov povsem jasno izhaja, da ta vrsta reševanja konfliktov postaja vse bolj pogosta v zadnjih petih letih in pojavljajo se celo indici, da bi lahko postala ena najpomembnejših načinov za racionalnejše razreševanje političnih nasprotovanj.

Vladni ukrepi postajajo tudi čedalje pogostejši način in sredstvo, s katerim se poskušajo razreševati družbeni in politični problemi na racionalnejši način. To pa je bilo tradicionalno zelo pogosto uporabljeno sredstvo tudi v preteklosti, posebno še po letu 1989.

Vse vrste **sprememb v vladi**, razen **neregularnih zamenjav izvršne veje oblasti**, bi lahko bile eden izmed racionalnih instrumentov za razreševanje

konfliktov, ki bi lahko prispeval tudi k stabilnosti političnega sistema. Spremembe v izvršni veji oblasti in pogostost volitev sta bolj pogosti sredstvi za spremembo vladne arhitekture, kot pa so regularne zamenjave vlade, posebno še v obdobju po letu 1990.

Iz analize časovnih vrst, ki kažejo profil države, izpostavljam naslednje ugotovitve:

- a) Socialne, ekonomske in politične spremembe, ki potekajo v Sloveniji, so zelo pogoste in hitre. Tudi profesionalizacija političnega delovanja je napredovala z velikimi koraki. Takšen razvoj lahko obravnavamo kot **proces akomodacije** na novo nastalo zgodovinsko situacijo in na izzive časa, ki so jih povzročile velike spremembe v svetovni ekonomiji in politiki. Ta proces lahko ocenjujemo kot pozitivno značilnost profila slovenske države, če jih opazujemo v celoti. Kajti, tovrstne tranzicijske značilnosti nas prepričujejo, da se prehod v bolj demokratični politični sistem in konsekventno temu bolj demokratično politično kulturo, ne vrši na revolucionaren, ampak na **reformističen način**. Prisotnost in prevalenca racionalnih postopkov v razreševanju političnih problemov bi lahko prispevala k temu, da bi v prihodnosti narastel racionalizacijski družbeni potencial v novo oblikovani državi. To je precej nova poteza v slovenski politični kulturi, če se zavedamo, da spada Slovenija, gledano z zgodovinske perspektive, med tiste države, oziroma območja, kjer so bili **demokratični režimi** v pogojih ekonomskih kriz večkrat **poraženi**. Zato je pričakovati, da bodo ob naraščajoči sposobnosti vlade za stabilizacijo političnega sistema in za ohranjanje ustanov demokratičnega političnega režima posledično temu naraščali tudi obrazci demokratičnega vedenja in demokratične politične kulture.
- b) Dokaj pogoste spremembe v vladi in regularne zamenjave vlade, ki so se pojavile v zadnjih nekaj letih, sprejetje nove ustavne listine v letu 1990, ki temelji na najboljši evropski demokratični tradiciji ter legalizira proporcionalni volilni sistem, lahko obravnavamo kot pozitivne spremembe, glede na značilnosti profila države kot celote. V tem pogledu je zelo pomembno poudariti, da v slovenski državi ni bilo nobenih neregularnih zamenjav vlade. Če te podatke opazujemo kot indikatorje objektivne razsežnosti politične kulture, potem lahko upravičeno trdimo, da ima učinkovito delovanje državnih ustanov, npr. izvršne politične oblasti, lahko zelo odločilen vpliv na uspešen prehod v demokratični politični sistem. Po drugi strani pa lahko isti pokazatelji prispevajo k temu, da se krepijo **tradicionalni** in **fragmentarni** in ne **participativni** obrazci v političnih orientacijah državljanov Slovenije, posebno še na nižjih - mezo in mikro - ravneh socialnega sistema. Naraščajoča vloga izvršne politične oblasti ne vodi, če to dejstvo zasledujemo v daljšem zgodovinskem razdobju, tudi k večji demokratiza-

ciji političnega sistema v celoti, kajti obenem in posledično vloga drugih vplivnih dejavnikov politične kulture upada - predvsem upada vpliv in moč akterjev civilne družbe. Kakorkoli že, večja učinkovitost državnih ustanov posredno povečuje specifično vlogo in relativno težo **subjektivne razsežnosti** politične kulture, ki potem bolj verjetno vodi k bolj participativnim oblikam političnega odločanja na nižjih ravneh političnega sistema in v drugih družbenih podsistemih.

c) Žal ostaja kompetitiven obrazec razreševanja konfliktov še naprej domi-

Tabela 3: Profil države Slovenije na osnovi časovnih vrst

Učinki ----- Dogodki	NAČIN REŠEVANJA KONFLIKTOV	RAZŠIRJENOST POLITIČNIH SVOBOŠČIN
Protestne demonstracije	-	+
Družbeni nemiri	+	-
Oboroženi spopadi	-	-
Politični porazi	-	+
Vladni ukrepi	o	o
Spremembe v vladi	+	+
Regularne zamenjave vlade	+	+
Neregularne zamenjave vlade	Manjka=+	Manjka=+
Volitve	+	+

Vir (1983): Prilagojeno po: World Handbook of Political and Social Indicators, (Podatki in izračuni: (1993): J. Kolenc)

Legenda: Oznake +, -, 0 pomenijo vpliv tranzicijske spremenljivke, ki lahko ima pozitiven, negativen ali nevtralen vpliv glede na stopnjo spremembe v politični kulturi

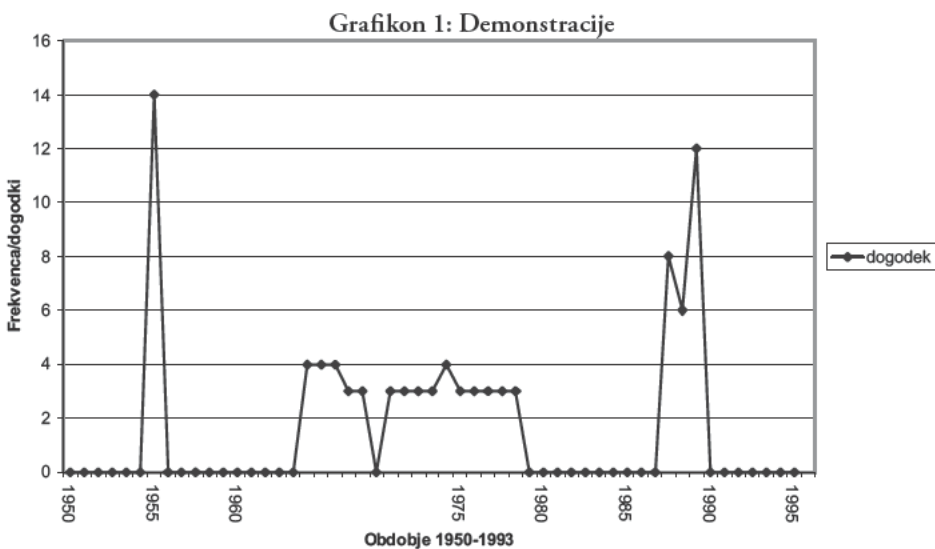
nanten, kar je glavna negativna značilnost, ki sem jo opazil na podatkih profila države Slovenije. Očitno je, da se za upravljanje konfliktov pogosteje uporabljajo **oboroženi spopadi** kot pa protestne demonstracije in družbeni nemiri. Upoštevati je potrebno, da sta bili državljanska vojna v bližnji Bosni in Hercegovini in slovenska neodvisnost objektivna zgodovinska dogodka in sta vplivala na sedanji način političnega mišljenja in delovanja med državljani Slovenije. Zato moramo obravnavati protislovje in diskrepanco med naraščajočo vlogo **političnih svoboščin** in naraščajočo vlogo nasilnega **reševanja konfliktov** kot pomembno determinanto, ki bo vplivala na politično kulturo tudi v bodočnosti.

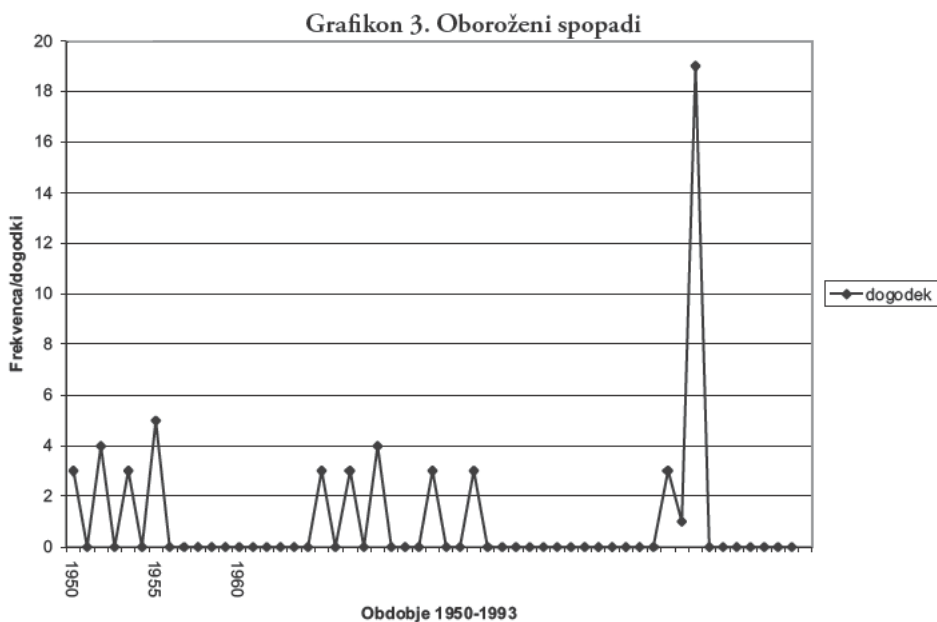
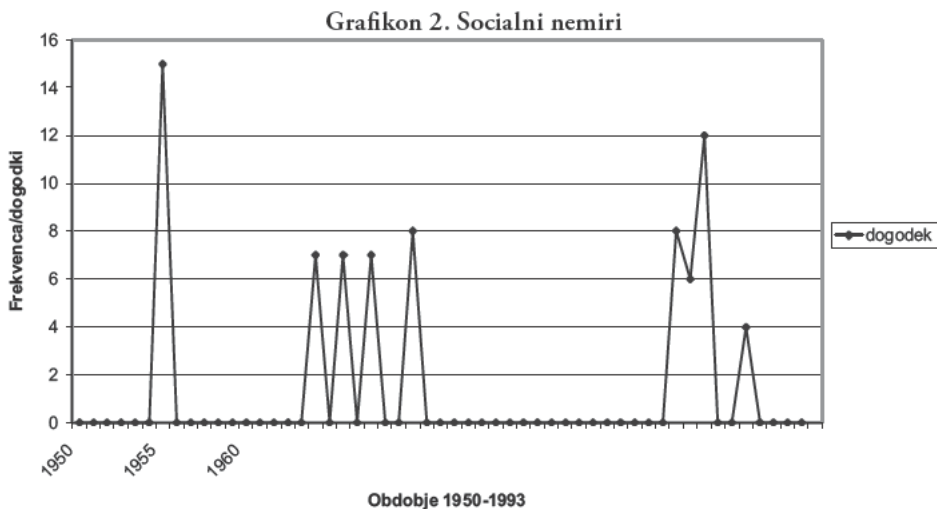
Možne nevtralne, negativne in pozitivne učinke, ki jih imajo posamezni dogodki v obdobju prehoda v demokracijo na shematičen način predstavljam v spodnji tabeli.

Iz rezultatov, predstavljenih v Tabeli 3, lahko sklepamo, da so politični porazi (politične smrti), spremembe v vladi, regularne zamenjave vlade in volitve tisti pozitivni dogodki oz. učinki, ki najbolj podpirajo razširjanje po-

Izbrani grafikoni: Profil slovenske države na osnovi statističnega opazovanja časovnih vrst

Prilagojeno po: Charles Lewis Taylor and David A. Jodice: World Handbook of Political and Social Indicators, Third Edition, 1. Cross-national attributes and rates of change. 2. Political Protest and Government Change, Yale University Press, New Haven and London, 1983

litičnih svoboščin, vendar pa so hkrati pogosti oboroženi spopadi in politični porazi tisti negativno učinkujoči dogodki, ki vplivajo na iracionalno reševanje konfliktov in v največji meri prispevajo k dominantnemu **kompetitivnemu obrazcu upravljanja s konflikti** v slovenski družbi.

Takšna porazdelitev glavnih kategorij na profilu države nas napeljuje k sklepu, da racionalne obrazce političnih orientacij bolj podpirajo **višji** kot pa **nižji nivoji političnega sistema**, medtem ko se, posledično, vzpostavljajo in krepijo

iracionalne, emocionalne in ideološke orientacije na horizontalnih presekih družbe. Vse to dogajanje ni vzpodbujeno zavestno, s subjektivnim, intersubjektivnim oz. socialnim delovanjem agentov politične socializacije, marveč je bolj vzpodbujeno s hitro spreminjajočo se objektivno, kontradiktorno in neobvladljivo kompleksnostjo realnosti same. Takšen značaj vpliva objektivnih, družbenih in zgodovinskih okoliščin bi lahko postal v prihodnosti največji problem za vzpostavitev in konsolidacijo bolj demokratičnih oblik političnega vedenja in delovanja in obenem ovira za uveljavljanje **preživetvene podobe** demokratičnega političnega režima v Sloveniji. Breme preteklega zgodovinskega dogajanja zelo pomembno vpliva na politično kulturo državljanov Slovenije. Še posebej pomembno pri tem pa je pomanjkanje državotvornih tradicij.

::7. ZAKLJUČEK

::Breme preteklosti

V prihodnosti bo v politični kulturi na Slovenskem potrebno veliko delati z odčaranjem in detabuiziranjem nekaterih vprašanj, ki bremenijo sedanjost. Del antropomorfizacije posvetne narave je na primer odnos Slovencev do lastne zgodovine in do njene interpretacije. Pri opazovanju dejavnikov splošnega zgodovinskega ozadja se izkaže, da je njihov vpliv na oblikovanje državljsanske oz. politične kulture hkrati zelo močan in razpršen. Dejavniki, kot so npr. zgodovinski spomin, zavest o skupni pripadnosti, (pomen osrednje regije), delež periferije, pomen cerkvene zgodovine, obdobje nastanka države, značaj državotvornih tradicij, pomen velikih zgodovinskih dogodkov, ki so se zasidrali v kolektivni spomin, konsolidiranost demokracije, nam razkrivajo, da le-ti močno bremenijo politično kulturo v sedanjosti. Ti dejavniki so v Sloveniji še vedno bolj predmet različnih dnevnopolitičnih sporov in vzrok socialne dezintegrativnosti, kot pa dejavniki povezanosti prebivalstva. Takšen značaj vpliva zgodovine na sodobne politične procese in na politično kulturo gotovo ne prispeva h konsolidaciji demokratičnih prvin v politični kulturi Slovenije. Splošno zgodovinsko ozadje neke države je pravzaprav obča podlaga, ki se tako ali drugače zasidra v zgodovinsko zavest prebivalcev, v oblikovanje politične kulture, ki predstavlja spodbujevalni ali pa zaviralni dejavnik stabilnega demokratičnega razvoja države. Relativna majhnost slovenskega ozemlja in razpršena poselitev, obstoj močne osrednje regije in veliki deleži periferije ne delujejo razvojno propulzivno. Na oblikovanje zgodovinske zavesti je močno vplivala protireformacijska dejavnost katoliške cerkve. Država pa je bila ustanovljena šele v najnovejši zgodovini. Zaradi vsega navedenega demokratične oblike vladanja še vedno niso konsolidirane. Vsi ti dejavniki

močno učinkujejo na subjektivno razsežnost politike in na politično kulturo državljanov in političnih elit, ki brez konsolidiranih demokratičnih ustanov s svojim lastnim racionalizacijskim potencialom v zelo kratkem času ne morejo preseči teh zgodovinskih okoliščin in danosti.

::8. DISKUSIJA

Zgodovinske okoliščine za ugoden razvoj demokracije in konsolidacijo demokratičnih ustanov ponavadi nastajajo cela stoletja. Podobno breme preteklosti predstavljajo zunanji dejavniki vpliva. V prvi svetovni vojni smo bili Slovenci na strani poražencev, pred njo pa je vladal okorel absolutistični avstro-ogrski režim. Drugo svetovno vojno smo Slovenci sicer dočakali na strani zmagovalcev, vendar notranje politično razdeljeni, kar še danes obremenjuje vsakdanje politično življenje. Pred drugo svetovno vojno je bila Slovenija, skupaj z Jugoslavijo, ekonomski in agrarni privesek nemške države, njen zahodni del – Primorska – pa priključen fašistični Italiji. Stopnja ekonomske odvisnosti je bila zaradi tega zelo velika. Po drugi svetovni vojni je Slovenija postala notranji trg jugoslovanske države in njen ekonomski razvoj je postal odvisen od centralnega planiranja v federaciji. Tudi po letu 1991 je bila stopnja ekonomske odvisnosti Slovenije velika, saj je kar 70 % ekonomske menjave bilo vezane na države zahodne Evrope (Evropske unije), prevladujoče ideološke vezi pa so še vedno bolj podpirale vzorec vrednotnih orientacij, ki je bolj ekskluziven kot inkluziven. Tudi oba ideološka “supersistema”, marksizem in katolicizem, med sabo še vedno tekmujeta za prevlado. V 20. stoletju je bila država posredno ali neposredno vpletena v vse večje vojaške konflikte na evropskih tleh in si je leta 1991 samostojnost izbojevala z vojaško silo. Vse to je prispevalo k oblikovanju in ohranjanju ne-demokratičnih, kompetitivnih obrazcev pri reševanju političnih konfliktov in zniževalo racionalni potencial množične in elitne politične kulture.

Začarana in tabuizirana so vprašanja, povezana z nekaterimi etničnimi manjšinami, kot je na primer romska, začarana so še vprašanja, povezana s spoloma in spolnostjo, večkrat pa tudi v zvezi s posebnimi pravicami žensk, na primer do splava. Tabuiziran je odnos do oblasti same, saj se ljudje na Slovenskem v večini še vedno bojijo oblasti, ki je nekje visoko nad njimi, nedosegljiva, pogosto pa jo tudi preklinjajo. Odnos do oblasti med Slovenci lepo opisuje Vlado Mihelj, ko pravi: “Povprečen Slovenec in Slovenka sta prepričana, da je vse zlagano, skorumpirano, pokvarjeno. V očeh javnosti so vsi gospodarstveniki tajkuni, vsi bankirji kršitelji zaupnosti, vsi sodniki prodane duše, vsi zdravniki malomarni ali veliki zaslužkarji, vsi učitelji nemotivirani, vsi duhovniki (razen perverznh izjem) pedofili, vsi politiki prisproda zla...”

etc. Skratka, ves sistem je skorumpiran in pokvarjen.” (Mihelj, 2009) Takšen vrednotni in čustveni odnos do družbenega in političnega sistema, do demokratičnih ustanov in akterjev političnega življenja je daleč od racionalnega, premišljenega odnosa do družbenega okolja, posebej še do oblasti. Skorajda gre za takšno držo do politike in celotnega sistema, ki realna družbena razmerja bolj zakriva kot pa odkriva in razkriva, ljudje malodane mislijo, da bi bilo treba klicati k dežju, torej, da svet slovenske družbe in politike obvladujejo imaginarne, nadnaravne sile, ki bi jih bilo treba poklicati na pomoč.

Tabuizirana so vprašanja odnosa do množičnih medijev, do zločinov iz bližnje in daljne preteklosti, katerim je botrovala zdaj ta zdaj ona ideološko-politična sila na Slovenskem, skorajda je prepovedano govoriti o socialni revoluciji in zgodovinskih revolucijah, brez katerih pa ni mogoče razumeti preteklosti, kaj šele sedanjih bojev in spopadov. In še in še.

Zato bi morali v prihodnosti modernizirati celotne gospodarske, kulturne, politične in socialne podsisteme, kakor je že večkrat poudaril France Bučar, in v Sloveniji na prava mesta postaviti prave ljudi. V prihodnosti se bomo morali ravnati po sokratskem in marksovskem načelu, da bo družba uspešna le tedaj, ko jo bodo vodili za to usposobljeni ljudje. Delitev dela na Slovenskem še vedno bolj obvladuje negativna kot pozitivna kadrovska selekcija. Veliko je klientelizma, korupcije in klikarstva. Morda bi bilo dobro tu ponoviti kar tisto, kar je za slovensko družbo rekel Anton Trstenjak. Poudarja naslednje značilnosti slovenskega “modernega človeka”:

- a) nagnjenost k potujčenju namesto k samobitnosti;
- b) nagnjenost k asimilaciji kot posledici majhnosti in slabih zgodovinskih izkušenj (ilirizem, panslavizem, germanizacija, madžarizacija, poitalijančenje, jugoslovanstvo ipd.);
- c) nedelavnost in nediscipliniranost zaradi nasilne kolektivizacije in industrializacije oz. procesa proletarizacije kmečkega prebivalstva;
- d) izguba tradicionalnih vrednot (poštenje ipd.), katerih nosilec je bilo trdno kmetstvo;
- e) niveliranje oz. uniformiranje pokrajinskih značajev v vseslovenski značaj, kar je edina pozitivna pridobitev;
- f) junaštvo v NOB še ni nadomestilo hlapčevskega značaja Slovencev;
- g) razbojništvo “hajduštvo”, ki se povezuje s tradicionalnim pravdaštvom med Slovenci in je poseben vidik neavtohtone “množične potrošniške kulture” in “materialističnega pridobitništva”.

Trstenjak je zaključil svojo analizo takole: “Res ni dvoma, aktivirali smo sodobnega človeka, tako da je nevaren sebi in vsemu svetu” (Trstenjak, 1984, str. 704) Takole pa pravi o “mejnem” značaju Slovencev: “Tako je že v stari Jugoslaviji nastalo med Slovenci jugoslovenarstvo, z nazorom, da je sloven-

ščina narečje, ne pa samostojen narodni jezik. Menda je v značaju nekega naroda, posebej še slovenskega, da se nagiblje k posnemanju, prilagajanju in zlivanju z drugimi narodi ... Slovenci smo pač "mejni" narod, skoraj večina živi v "obmejnem pasu", tam pa se pač prilagaja drugim." (Trstenjak, 1984)

V dobi, v kateri živimo, ko obstaja Evropa brez meja, bo zato izziv prihodnosti ta, da se Slovenci ne bodo stapljali z drugimi narodi, pač pa izoblikovali lastno nacionalno državo, ki bo znotraj sebe multikulturalna, navzven pa interkulturalna, evropejska. Za doseganje takšnih ciljev pa moramo decentrirati predstave o svetu in o lastni zgodovini pa tudi o lastnem narodu.

::9. LITERATURA

- Almond, Gabriel (1988):** "Separate Tables", *Political Science and Politics* 21, str. 828-841
- Almond, Gabriel, Verba, Sidney (1963, 1980):** *The Civic Culture*. Boston
- Almond, Gabriel (1992):** Democracy and "Crisis, Choice, and Change". Paper presented to the annual meeting of the American Political Science Association, Chicago
- Bajec, Jurij (1977):** *Društveni razvoj i mogućnosti njegovog mjerjenja*, Savremena administracija, Beograd
- Berg-Schlosser, Dirk and Schissler J. (eds.) (1987):** *Politische Kultur in Deutschland*. Politische Vierteljahresschrift, Special Edition. Opladen: Westdeutscher Verlag
- Berg-Schlosser, Dirk (1989):** *How to Analyze Political Culture*. ECPR Joint Session of Workshops, Paris
- Berg-Schlosser, Dirk and Sieglar, R. (1989):** *Political Stability and Development*. Boulder/Colo, Lynne Rienner
- Berg-Schlosser, Dirk and De Meur, G. (1991):** *Conditions of Democracy in Interwar Europe. A Boolean Test of Major Hypotheses*. Bruxelles: Universiti Libre de Bruxelles
- Berg-Schlosser, Dirk, De Meur, Gisele (1994):** *Conditions of Democracy in Interwar Europe. A Boolean Test of Major Hypotheses*. *Comparative Politics* 26, str. 253-279
- Berg-Schlosser, Dirk et. al.(1996):** *Conditions of Authoritarianism, Fascism and Democracy in Inter-War Europe - Systematic Matching and Contrasting of Cases for "Small-N Analysis"*. *Comparative Political Studies*, 2
- Berg-Schlosser, Dirk, Kuemmel, Gerhard (1996):** *Germany: From Collapse to Successful Democratic Transition and Consolidation*. Marburg (rokopis)
- De Meur, Gisele, Berg-Schlosser, Dirk (1994):** *Comparing Political Systems - Establishing Similarities and Dissimilarities: European Journal for Political Research* 26, str. 193-219
- Demokracija in politična kultura. (1992):** Enajsta Univerza, Ljubljana
- Deutsch, Karl (1966):** *The Nerves of Government*. Free Press, New York
- Easton, David, Jack Dennis (1965):** *A System Analysis of Political Life*. New York
- Elkind, D. (1977):** *Egozentrismus in der Adoleszenz, V: Doebert, Habermas, Nunner-Winkler, Entwicklung des Ichs*, Koeln
- Flora, Peter et. al. (1983/1987):** *State, Economy and Society in Western Europe 1815-1975. A Data Handbook*. London, Macmillan
- Giddens, Anthony (1989):** *Nova pravila sociološke metode*. Studia Humanitatis, Ljubljana
- Habermas, Juergen (1985):** *Theorie des kommunikativen Handelns (I-III)*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt
- Habermas, Juergen (1993):** *Vergangenheit als Zukunft*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt
- Inglehart, Ronald (1988):** "The Renaissance of Political Culture". *American Political Science Review* 82, str. 1203-1230
- Inglehart, Ronald (1989):** *Kultureller Umbruch. Wertwandel in der westlichen Welt*. Frankfurt, New York, Campus
- Inglehart, Ronald (1990):** *Culture shift in advanced industrial society*. Princeton University Press, Princeton
- Inglehart, Ronald (1997):** *Modernization and Postmodernization*. Princeton University Press, New Jersey
- Jaspers, Karl (1979):** *Die geistige Situation der Zeit*. Berlin, New York : de Gruyter
- Južnič, Stane (1989):** *Politična kultura. Obzorja*. Maribor
- Južnič, Stane (1993):** *Identiteta*. FDV, Ljubljana
- Južnič, Stane (1983):** *Lingvistična antropologija*, DDU Univerzum, Ljubljana
- Južnič, Stane (1992):** *Politična kultura kot manifestativnost politike ali načina političnega delovanja*. V: *Demokracija in politična kultura*. Enajsta Univerza, Ljubljana

- Južnič, Stane (1994): Kultura v politiki in politika v kulturi. Teorija in praksa, 1-2
- Kolenc, Janez (1993): Politična kultura Slovencev. Karantanija, Ljubljana
- Kolenc, Janez (1992): Sistemski in kritično-teoretični pristop k raziskovanju politične kulture. V: Demokracija in politična kultura, Enajsta Univerza, Ljubljana
- Kolenc, Janez (1992): Namera in učinek v političnem komuniciranju. *Anthropos*, 1-2
- Kolenc, Janez (1993): Political Culture in Transition (Slovenian Case). XIIIth Austrian Convention of Sociology, Small States in the Emerging New Europe, University of Klagenfurt
- Kolenc, Janez (1992): Komunikacijska teorija Juergena Habermasa. *Anthropos*, 1-2, str. 110-129
- Kolenc, Janez (1992): Politično komuniciranje. *Revija* 2000, 1-2, 18 str.
- Levi-Strauss, Claude (1975): *Strukturelle Anthropologie*. Frankfurt am Main
- Luhmann, Niklas (1978, 1981): *Soziologische Aufklärung, I-III*. Opladen
- Luhmann, Niklas (1984): *Soziale Systeme*. Frankfurt, Suhrkamp
- Luhmann, Niklas (1985): *Soziale Systeme: Grundriss einer allgemeinen Theorie*, Suhrkamp, Frankfurt
- Luhmann, Niklas (1980): Moč kao komunikacijski medij. *Politička misao*, 17, 1-2
- Malinowski, Bronislaw (1925): *Magic, Science, and Religion*. V: J. Needham (ed): *Science, Religion, and Reality*
- Mastnak, Tomaž (1992): Vzhodno od raja. Civilna družba pod komunizmom in po njem. Državna založba Slovenije, Ljubljana
- Mead, Herbert G. (1934): *Mind, Self, and Society*. Chicago
- Mill, John Stuart (1843): *A System of Logic*. Eight edition 1904. New York.
- Ogburn, William Fielding (1964): *Social change with respect to culture and original nature*. New 1950 ed., Gloucester
- Parsons, Talcott et. al. (1953): *Working Papers in The Theory of Action*. New York
- Parsons, Talcott, Edward A. Shils (1959): *Toward a General Theory of Action*, Cambridge
- Parsons, Talcott (1956): *Economy and Society*. London, New York
- Piaget, Jean (1974): *Abriss des genetischen Epistemologie*, Olten
- Piaget, Jean (1973): *Die Entwicklung des Erkennens*. Bd.3, Stuttgart
- Piaget, Jean (1930): *The Child's Concept of Physical Causality*. London
- Popper, Karl R. (1973): *Objektive Erkenntnis*. Hamburg
- Popper, Karl Raimund (1958): *Die offene Gesellschaft und ihre Feinde*, Bd.2, Bern
- Przeworski, A. and Teune, H. (1970): *The Logic of Comparative Social Inquiry*. New York.
- Przeworski, A. (1987): 'Methods of Cross-National Research, 1970-1983'. V: Dierkes, M., Weiler, H.N. and Antal, A.B., *Comparative Policy Research. Learning from Experience*. Aldershot: Grower Publishing Company Ltd., 31-49.
- Rizman, Rudi (1992): "Človekove pravice kot element politične kulture". V: Janez Stanič, Dušan Macura (ur.): *Demokracija in politična kultura*, Enajsta Univerza, str. 103-111
- Rizman M. Rudolf (2000): *Uncertain Path: The Problems of Democratic Transition and Consolidation in Slovenia*, Harvard University, Cambridge, Massachusetts
- Rustow, Dankwart A. (1970): *Transition to Democracy: Toward a Dynamic Model*. *Comparative Politics* 2,
- Schutz, Alfred (1962): *Common Sense and Scientific Interpretations of Human Action*. *Collected Papers*, Haag, str. 3-47
- Schutz, Alfred (1971): *Theorie der Lebensformen*. Frankfurt am Main